

El Born reobre totes les ferides borbòniques

La ciutat descoberta a final de l'any 2001 en les excavacions de l'edifici del vell mercat del Born de Barcelona encara no s'ha obert al públic, però els historiadors i els novel·listes ja ens han començat a mostrar tot el que van destruir els Borbons en ocupar la ciutat, destrucció d'un abast colpidor que s'havia esborrat de la memòria col·lectiva. Perquè la sorra que va colgar les pedres dels edificis del Born destruïts arran de la construcció de la Ciutadella va colgar-hi també els records.

L'historiador Albert Garcia Espuche, director científic del Projecte del Born, mostra el que es va perdre el 1714 en dos textos exemplars i fonamentals, el llibre *Barcelona entre dues guerres. Economia i vida quotidiana (1652-1714)*, publicat per Eumo Editorial, i l'estudi "Memòria d'una ciutat, memòries d'uns ciutadans", un dels dos, amb el de Joaquim Albareda Salvadó, ("Catalunya a la guerra de Successió: de la victòria de 1705 a la pèrdua de les llibertats de 1714"), que conformen el llibre *11 de setembre de 1714*, editat per la Generalitat de Catalunya. I el novel·lista Vicenç Villatoro (*La dona a la finestra. El Born, 10 de setembre de 1714*, Edicions 62) ens recorda el món que es va perdre l'11 de setembre de 1714. La descoberta del jaciment del Born ens ha permès reobrir les ferides borbòniques.

L'enderroc d'una part important de la ciutat per aixecar la Ciutadella ha deixat una empremta molt poc clara en la memòria col·lectiva, tot i ser el fet més greu succeït a l'Europa moderna per causes semblants, considera Garcia Espuche. L'historiador confia que l'impacte emocional de la descoberta del Born ajudi a recuperar-la. L'oblit, ens diu l'historiador, no té un paral·lel comparable en la història europea.

La dona a la finestra, construïda sobre el procés de rodatge d'una pel·lícula sobre el setge de Barcelona, ha de

Un historiador, Albert Garcia Espuche, i un novel·lista, Vicenç Villatoro, viatgen a la darrera Barcelona independent, la malmesa pels Borbons en el setge de 1714 i la destruïda per la construcció posterior de la Ciutadella i l'Esplanada.

contribuir a avançar en aquesta recuperació i a emmarcar el setge en un context històric contemporani. Per a Villatoro, es tracta d'una experiència universal. "És —ens diu— la sensació de la fi del món. Sarajevo, Nova York i tantes altres ciutats han patit també l'impacte d'uns fets dramàtics que han suposat la fi d'un món. Per a Barcelona, es va enfonsar un món sencer. Molts mons, de fet. De molta gent."

La zona eliminada pels militars borbònics que van construir la Ciutadella i l'Esplanada era formada per un complex conjunt de barris, recorda Garcia Espuche. "No es va enderrocar el 'barri de la Ribera', com s'afirma sovint en el context d'oblit produït, sinó que es van arrasar diversos sectors, cadascun d'ells dotats de personalitat pròpia", ens diu.

L'abast de la destrucció. En primer lloc, es van destruir alguns edificis singulars, com els convents de Santa Clara, de Sant Agustí i dels Clergues Menors, l'hospital de Santa Marta i les capelles de Montserrat i del Sant Espe-

rit. Això, els historiadors de la ciutat i els historiadors de l'art ja ho han recordat prou, però s'han oblidat normalment, per la menor vàlua artística, diu l'historiador, altres edificis importants desapareguts, com ara diverses cases de confraries, i en especial la casa de Roldó, dels blanquers.

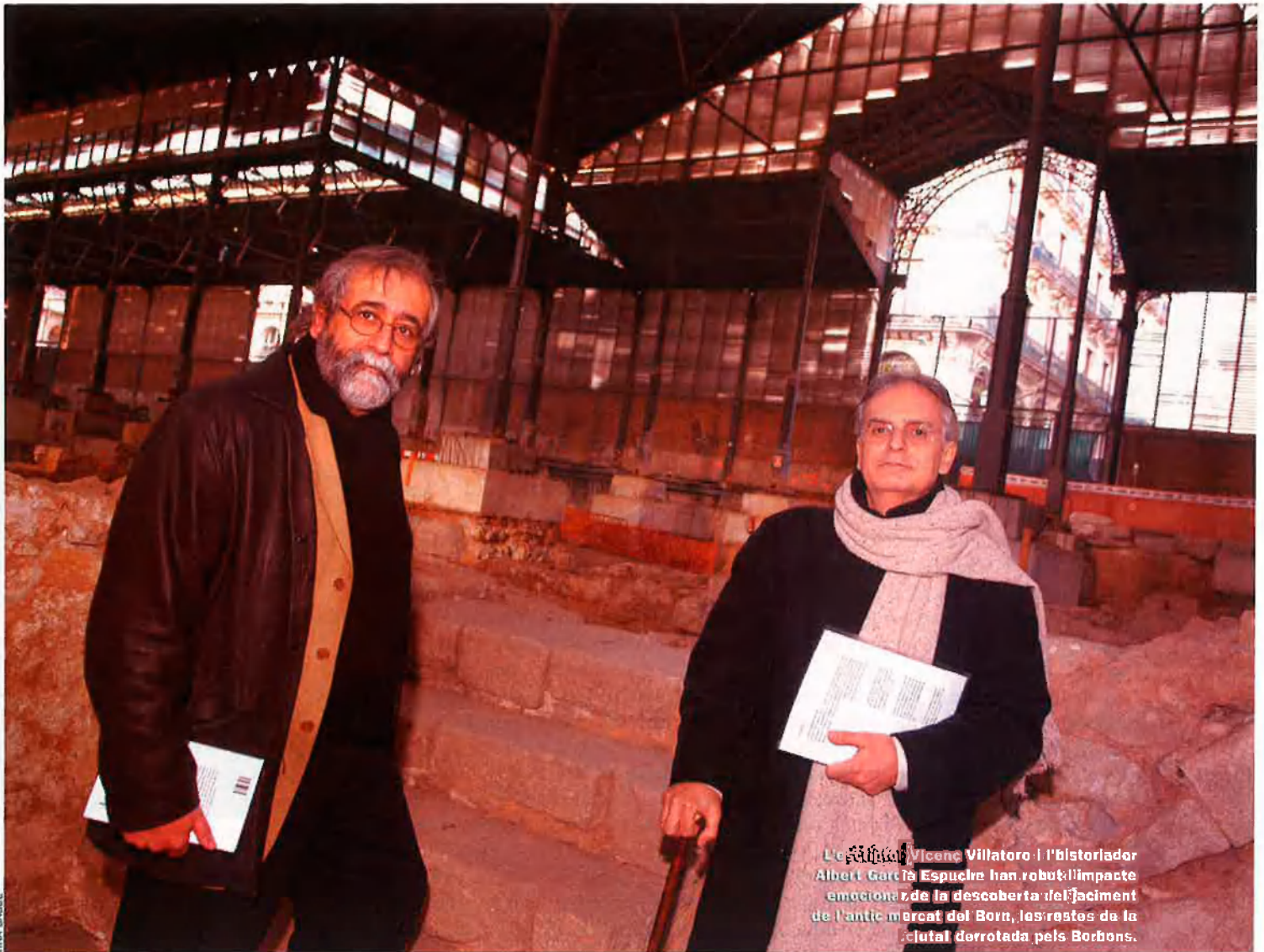
En total, la piqueta va fer caure al voltant de mil cases, ha comptabilitzat l'historiador. Aquestes cases ocupaven un 17% de la superfície de Barcelona, tot un Tortosa, Vic, Mataró, Girona o Reus, ciutats que comptaven entre 900 i 1.100 cases. El sector barceloní desaparegut tenia la dimensió d'aquestes poblacions i suposava gairebé una cinquena part del total dels habitatges de la ciutat.

García Espuche remarca que cal parlar especialment de la qualitat. "Els enderrocs —diu— resultaren considerablement greus des d'un punt de vista qualitatiu, perquè un fragment notable del sector desaparegut formava part de l'àrea activa de Barcelona, de l'autèntic motor de la ciutat. Per allà passava el rec Comtal i s'hi situava, subsidiàriament bona part de les instal·lacions industrials; s'hi localitzava una zona de l'àrea de mercat i també la major part de la zona servidora del port."

Eren a més uns barris molt poblats. Algunes de les illes de cases enderrocades estaven entre les més densament habitades del conjunt urbà.

En les demolicions van desaparèixer infraestructures bàsiques, com ara els molins, tant els dels rec Comtal com els de vent, i alguns de tracció animal per moldre sal o tabac; part de la mateixa sèquia; les adoberies dels blanquers, els tallers dels corders de viola i d'altres instal·lacions preindustrials, l'escorxadador, la peixateria, i un nombre considerable de magatzems.

La supressió la ciutat de llevant va significar perdre un teixit urbà amb funcions importants: part del sector comercial del Born i zones properes; l'àrea d'adrogues, hostals i tavernes dels carrers de Bonaire, del Joc de la Pilota i del Born al pla d'en Llull; un fragment extens i clau de la zona industrial del Rec i dels seus voltants; les molt denses illes de la Ribera, lligades a l'activitat del mar i del port; tot el barri de la Fusina, a llevant del rec Comtal, amb instal·lacions indus-

Le s'afecta Miquel Villatoro i l'historiador Albert Garcia Espuche han robat l'impacte emocional de la descoberta del jaciment de l'antic mercat del Born, les restes de la ciutat derrotada pels Borbons.

TINA BAGUÉ

trials, espais de joc com els trinquets i horts regats per derivacions de la sèquia, "herència d'un notable urbanisme baix-medieval lligat a l'aigua", explica Garcia Espuche.

Els enderrocs van incidir també en l'activitat de nombrosos oficis concentrats a l'entorn d'aquests espais; blanquers, corders de cànem, corders de viola, carnisers, calderers, pescadors, mariners, calafats, mestres d'aixa, traquiners de mar, etc. Només a la petita àrea del jaciment del Born, on vivien 69 famílies, els seus caps exercien un total de 35 oficis diferents.

Els que van perdre casa i taller, no van poder refer-se. "No podien situar-se fàcilment en una altra àrea urbana —considera Garcia Espuche— perquè la disposició espacial de les àrees de mercat, del port i del rec havien fixat històrica-

ment l'espai dinàmic i actiu de la ciutat. Amb els enderrocs s'havia amputat una part del cor de la ciutat, no un dels seus braços."

Afebliment dels rendistes. Va quedar afectat també un sector de l'economia que es basava en les propietats immobiliàries. Una part considerable de la societat urbana, de nobles, par-ròquies, convents, membres destacats dels gremis i petits propietaris, participava de l'economia vinculada al cobrament de rendes immobiliàries. No cal comentar la pèrdua que podia significar per al foment econòmic i cultural de les arts, de la lectura i de les lletres l'afebliment de la societat rendista.

El futur de la ciutat, econòmic i urbanístic, va quedar hipotecat. "A final del segle XVII i principi del XVIII —consi-

dera l'historiador— una part de la zona eliminada s'estava convertint en un sector molt vinculat a les activitats econòmiques capdavanteres. Ho hem vist pel que fa a l'àrea del jaciment del Born, on s'havien concentrat els grans impulsors dels negocis de l'aiguardent i del tabac. També es va perdre la gran àrea d'excel·lents horts i de zones industrials de la Fusina, i l'extensa zona de reserva urbana situada entre la muralla i les illes de la Ribera, on s'havia començat a bastir el gran edifici dels nous Pallols que, com molts altres equipaments de la Barcelona de 1714, va acabar aquí la seva història."

La desaparició de la plaça del Born va tenir, a més, una gran importància simbòlica. La Ribera era el sector popular per excel·lència de la ciutat. Les autoritats borbòniques van considerar que els

seus habitants eren, en bona part, culpables de la tossuda resistència del 1714. Amb la construcció de la Ciutadella, no solament dominaren millor el sector més dens de la ciutat, sinó que, a més, eliminaren el seu nucli més combatiu i, als seus ulls, més perillós.

La plaça del Born. “La plaça del Born –recorda Garcia Espuche– era l’aglutinador especial de l’àrea activa, però al mateix temps complia una funció simbòlica central a escala urbana. El sector eliminat incloïa una part d’aquest lloc singular, de tal manera que, després dels enderroc, l’espai que havia estat centre de la ciutat quedà, de cop, en una situació perifèrica i en una posició psicològicament dramàtica.”

Era la plaça major de la ciutat. No tan sols hi tenia lloc el mercat diari de fruites, verdures i volateria, sinó que el Born constituïa l’escenari d’actes religiosos, del càstig exemplar del poder, de les fires del vidre i de la cera i de les curses de braus.

L’altre drama és que el Born va perdre una façana sencera i fragments de dues més i restà directament obert a l’Esplanada de la Ciutadella, amb un horitzó tancat visualment pel perfil amenaçador de la fortalesa. Això queda molt ben dibuixat en l’oli *El Bornet*, anònim del 1775 conservat al Museu d’Història de la Ciutat de Barcelona i que ha estat triat per il·lustrar la coberta de *La dona a la finestra*, de Villatoro.

“La plaça del Born –diu Garcia Espuche– símbol de Barcelona i escenari urbà principal, s’havia transformat en una gran platea per a la contemplació del drama de la derrota i de la repressió.”

Una ciutat pròspera. La Barcelona derrotada el 1714 era una ciutat que havia patit atacs, setges i bombardeigs, des del 1691, des de l’atac francès per mar en el context de la guerra dels Nou Anys, però era una ciutat pròspera, segons conclou Garcia Espuche. Pròspera i gran i el que la feia gran era precisament la força de cada barri, cada petita zona urbana, en especial, la del Born.

En el llibre *Barcelona entre dues guerres*, l’historiador posa de manifest el contrast d’una ciutat que era al mateix temps protagonista d’una represa econòmica i víctima de la guerra, que es divertia als trinquets, jugant a l’argo-

lla i a la pilota i que s’havia de defensar sovint, que creixia econòmicament, però que havia de reconstruir moltes de les seves cases cada pocs anys, per culpa dels bombardeigs.

L’obra aplega cinc treballs sobre la Barcelona de les sis dècades anteriors a 1714. El primer, “Estrades i cargols: cases i formes d’habitar”, ofereix una visió del marc físic barceloní, amb la mirada posada en les cases i, les formes d’habitar-les. El segon, “La ciutat dels trinquets: joc i espai urbà”, analitza la passió pel joc a la Barcelona de l’època i mostra la capacitat del poder municipal per controlar o tolerar el desfogament de les classes populars.

Sentiment antifrancès. El tercer treball, “L’horrorós siti: efectes del setge de 1697”, constata, en un període marcat per les crueltats i patiments de la guerra, no solament terribles en els episodis de 1714, la importància del setge de 1697, que Garcia Espuche considera clau en la gestació d’un estat d’opinió contrari a França i a l’opció filipista.

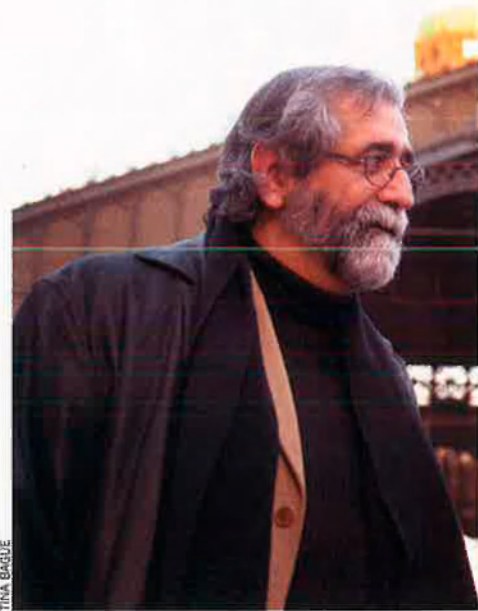
Ja anteriorment, els barcelonins van ser els primers a patir els efectes de les noves bombes explosives i incendiàries construïdes pels francesos, que van deixar obsoletes les boles massisses i que podien ser llençades per mar des d’una gran distància, des de vaixells fora de l’abast dels projectils enemics. Aquests moderns projectils causaven uns estralls enormes i estaven especialment pensats per destruir i cremar els edificis de les ciutats assetjades. L’impacte que devien causar en aquell moment de segur que va ser esfereïdor.

Aquest sentiment antifrancès va ser molt profund i, per a Vicenç Villatoro, va ser més profund que el sentiment anticastellà durant tot el conflicte.

D’altra banda, l’actuació del Govern d’Espanya quan Barcelona era bombardejada, assetjada i atacada pels francesos no va ser gens galdosa. “Sembla evident –considera Garcia Espuche– que una part del Govern d’Espanya pensava que era millor perdre Barcelona, pactar amb el rei de França i acabar ràpidament la guerra dels Nou Anys, preparant la tria, ben propera, de l’opció francesa a la corona espanyola.”

Si l’actuació dels habitants de Barcelona durant els setges de 1697, i també la de les institucions catalanes, va ser de

“Com Sarajevo, Barcelona va veure amb el setge de 1714 la fi d’un món”

generós entusiasme defensiu de l’atac francès, l’actitud del virrei Velasco i dels seus generals, en canvi, va ser ben diferent, constata l’historiador. D’acord amb Narcís Feliu de la Peña, li queda clar que no solament es van cometre multitud d’errors tècnics d’índole militar, sinó que hi havia una autèntica voluntat de perdre la batalla de Barcelona. Feliu insinua, recorda l’historiador, que Lluís Noves, el gran expert català en artilleria, va ser eliminat pels mateixos que, volent en teoria defensar la plaça, havien impedit que les forces catalanes situades a la muntanya de Collserola actuessin contra els francesos.

Un màrtir oblidat. En contrast amb l’actitud del virrei, va resultar exemplar l’actuació del príncep Jordi de Hessen-Darmstadt, que havia arribat a Barcelona amb les tropes aliades de l’Imperi i actua com a governador durant el setge. Jordi de Hessen-Darmstadt, un dels tres comandants de les tropes aliades que van recuperar la ciutat, va morir el 14 de setembre de 1705 quan intentava ex-

pugnar el castell de Montjuïc. Es va convertir llavors en un heroi màrtir de la història de Catalunya “sense que això li hagi valgut ni disposar d’un nom de carrer, ni gaudir d’un monument commemoratiu, ni, el que és més greu, perviure en la memòria popular”, denuncia Garcia Espuche en el llibre *11 de setembre de 1714*.

El quart estudi del llibre *Barcelona entre dues guerres* aprofundeix en les relacions entre l’ascens social i polític d’una família singular i constata la transformació dels habitatges i la importància de la generació anterior a la que va protagonitzar els fets de 1714.

El darrer estudi, “El món de Joan Kies i Arnold de Jager: economia i política”, planteja una panoràmica global i alhora detallada de l’economia i dels agents econòmics sobresortints en la recuperació econòmica del període i posa en relleu la densa xarxa de relacions socials, econòmiques i familiars constituïda a Barcelona i a Catalunya, i clarament vinculada a la via política austriacista.

40.000 projectils. Abans de les obres d’enderroc provocades per la construcció de la Ciutadella i de l’Esplanada, un gran nombre de cases van quedar afectades pels atacs per terra i pel bombardeig per mar del 1714.

Els centenars de projectils trobats a les restes arqueològiques donen una idea ben clara de la devastadora pluja de foc que va rebre la ciutat. Totes les cases del jaciment del Born van rebre els efectes de les bales i de les bombes. Tot indica, diu Garcia Espuche, que sobre Barcelona van caure més de 40.000 projectils.

Els habitants de la zona que es va haver d’enderrocar per fer la Ciutadella no van tenir forces ni per retirar les grosses bales de ferro durant el llarg temps que les cases, sentenciades pel projecte de construcció de la Ciutadella, es mantingueren encara dretes.

L’endemà de la derrota, els edificis i els espais clau de la ciutat van ser ocu-

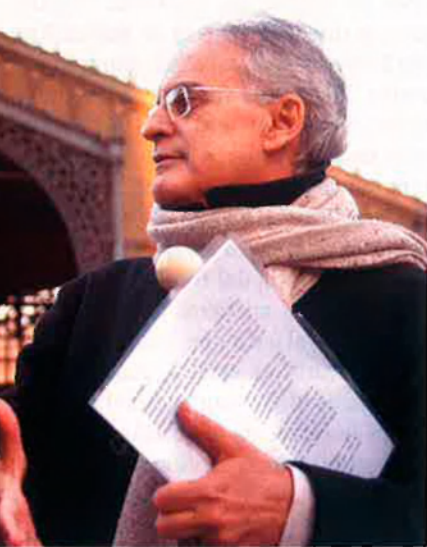
pats pels vencedors. I abans de l’inici de la imposició del cadastre borbònic, només un mes després de la derrota, el rei va exigir el pagament de diverses quantitats a les confraries per pagar les despeses de la guerra.

El 70% dels afectats pels enderrocs van haver d’anar-se’n de Barcelona i la majoria van trobar casa i feina en les ciutats més actives, com Manresa, Mataró i Vic. Aquestes ciutats concentren bona part de les activitats econòmiques del país i funcionaven en un conjunt ben coordinat, mentre que Barcelona era una ciutat més que feia de centre coordinador de les restants ciutats, no era la capital d’un desert comercial i industrial. Això explica, pensa Garcia Espuche, que Catalunya fos capaç de fer front a la crisi.

Quan va tenir lloc el desastre de 1714, Catalunya era ja, des de feia més d’un segle, un país capaç d’ordenar les relacions productives i econòmiques en el territori i, per tant, capaç de ser eficaç en períodes de crisi. Funcionava, diu, amb dues cames, imprescindibles per poder avançar: l’una era la capital, espai director i de projecció, i l’altra un país organitzat per un sòlid i divers sistema de ciutats.

“Com havia passat un cop acabada la guerra de Secessió –conclou Garcia Espuche– van ser les mateixes forces del país, i no la suposada eficàcia i modernitat d’instàncies ‘superiors’, les que van permetre la recuperació i el creixement posteriors al 1714, que van conduir Catalunya a les portes de la industrialització del segle XIX.”

Lluís Bonada

“Amb l’enderroc del Born es va amputar una part del cor de la ciutat, no un dels seus braços”

Cines Babel
Cines Albatros

CINES BABEL
Fra Lluís Colomer, 4 Acc. • València

CRASH

de Paul Haggis

Si presentes aquesta butlleta tindràs el següent preu especial:

Si ets subscriptor d'EL TEMPS:
4€ De dilluns a dijous
i 4,40€ cap de setmana.

Si ets lector d'EL TEMPS:
4€ de dilluns a dijous

crash